

Recenzie

Gøsta Esping-Andersen: The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles (Nekompletná revolúcia. Adaptovanie sa na nové ženské role)

Polity Press, Cambridge 2009, 214 s.

Profesora Esping-Andersena mnohí poznáme najmä v súvislosti s autorstvom známej a dnes už klasickej typológie sociálnych štátov v knihe *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Tri svety kapitalizmu blahobytu), Polity Press, 1990. Samotný autor v rozhovore pre časopis *European Political Science* (June 2008) konštatoval, že veľký a dlhotrvajúci ohlas tejto publikácie ho neustále prekvapuje a že úloha analytika premien sociálneho štátu má preňho nie vždy želanú tendenciu vracat' sa ako bumerang. A možno aj to je jedna z príčin, kvôli ktorým sa autor v predhovore k svojej najnovšej knihe priznáva k prísľubu nepísať viac už všeobecne o povahe a premenách sociálneho štátu. Následne potom čitateľom jasne predznamenáva, že v novej etape svojej práce sa bude venovať širšiemu kontextu premien sociálnych a ekonomických nerovností v súčasnosti.

V rámci úvah o tejto klasickej sociologickej téme sa zameriava predovšetkým na otázky ako rovnosť príležitostí, medzigeneračná mobilita, demografia a rodina. Vo všetkých týchto sférach majú kľúčovú úlohu ženy a meniace sa ženské roly, ktoré „prevrátili naruby mnohé zaužívané spôsoby bytia a konania“, na čo by mali spoločenské vedy adekvátne reagovať. (s. 3) Azda aj preto nesie prvá časť knihy názov *The Challenges* (Výzvy). Hlavným zámerom autora v prvej časti svojich úvah a analýzy je poukázať na to, že ako nezamýšľaný dôsledok tzv. revolúcie ženských rolí začínajú fungovať aj nové mechanizmy vytvárania nerovností, ktoré v istých oblastiach vyúsťujú dokonca do výraznejšej sociálnej polarizácie, než to bolo doteraz. Tomuto zámeru následne zodpovedá aj členenie prvej časti na dve základné podkapitoly s názvami *Families and the Revolution in Women's Role* (Rodiny a evolúcia ženských rolí) a *The New Inequalities* (Nové nerovnosti). Autor v nich postupne predkladá argumenty o tom, že premeny statusu žien súvisiace s ich participáciou na trhu práce sú hlbšou príčinou, resp. faktorom významných celospoločenských zmien. Zdá sa teda, že opäť platí staré príslovie „za všetkým hľadá ženu“. Oproti minulosti je dnes ženám veľmi prirodzený záujem o vzdelávanie a účasť na trhu práce, čo im na jednej strane prináša vyššiu ekonomickú nezávislosť, a zároveň tiež premeny ich úloh v rodinnom živote. Tzv. maskulinizácia životného cyklu žien (s. 20), najmä pokiaľ ide o ekonomický život, má dopady na rozhodovanie sa tak o partnerstve, ako aj rodičovstve. Aj keď výskumy ukazujú, že motív materstva je u žien stále veľmi silný, ženy sú nútené robiť kompromisy medzi prácou a rodičovstvom. Aj preto autor konštatuje, že „jedno z najsilnejších napätí v modernej spoločnosti súvisí s tým, ako zosúladiť kariéru a materstvo. Je veľmi pravdepodobné, že revolúcia žien bude mať nepriaznivé dôsledky tak na rodinný život, ako aj na celú spoločnosť, pokiaľ nenájde podporu na strane sociálneho štátu.“ (s. 54)

Pokiaľ ide o samotný názov publikácie, možno konštatovať, že revolúciu ženských rolí vidí autor ako zásadnú zmenu zaužívaných praktík v smere k rodovej rovnosti za

relatívne krátky čas, pričom zmena sa dotýka takmer všetkých dôležitých spoločenských inštitúcií. Prívlastok nedokončená sa v súvislosti s revolúciou používa na zdôraznenie toho, že žiaduci rovnovážny stav novej spoločnosti rodovej rovnosti (*new gender equality equilibrium*) sme ešte vôbec nedosiahli. Naopak, spoločnosti sa nachádzajú v nestabilnom stave danom presunom od normy tradičnej rodiny k novej norme rodovej rovnosti v rodine, čo neostáva bez negatívnych dôsledkov a tzv. suboptimálnych výsledkov v sfére partnerstva, rodičovstva aj práce (konkrétnejšie napr. nízka pôrodnosť, rozdiely v kvalite starostlivosti o deti). Predpokladom autora je, že úspech revolúcie ženských rolí je skrytý v adaptácii sociálneho štátu na nové úlohy a poskytovanie riešení, ktoré podporujú rodovú rovnosť a ktorých cieľom má byť odstránenie prekážok profesionálnej seberealizácie a rodičovstva. Istým oblúkom sa teda autor napokon vracia k nástrojom sociálneho štátu a jeho úlohám do budúcnosti, ktoré musia byť nevyhnutne orientované na posilňovanie rodovej rovnosti, a to vo všetkých spoločenských vrstvách či triedach.

Pokiaľ ide o premeny ženských rolí a zaužívaných praktík, asi najvýraznejšie ich možno sledovať na úrovni rodiny. Premeny súčasnej rodiny sú v sociologickej literatúre relatívne podrobne analyzované. Autor však vo svojom texte dôraznejšie poukazuje na dôsledky, ktoré majú premeny rodiny v oblasti sociálnych nerovností. Empirickými údajmi zároveň detailne ilustruje, že tradičný nukleárny model rodiny ustupuje. V dôsledku vyššej ekonomickej samostatnosti a nezávislosti žien sú na vzostupe aj alternatívne rozhodnutia o partnerstve, ako napr. kohabitácia alebo častejšia preferencia zotrvať slobodný/-á. Pre veľkú skupinu najmä pracujúcich žien už nie sú dôsledky rozhodnutia pre rozvod také fatálne, následkom čoho nestabilita manželstiev vzrastá. Pri rodinách s deťmi následkom vysokej miery rozvodovosti, resp. neochoty vstupovať do manželstva stúpa tiež podiel domácností rodičov-samoživiteľov. Autor konštatuje, že súčasné premeny rodiny a nárast počtu domácností so ženami na ich čele sú významným faktorom súčasného rastu príjmových nerovností vo vyspelých štátoch sveta. (s. 59) Keďže neúplné rodiny majú často k dispozícii len jeden príjem (najčastejšie príjem menej platených žien), zvyšuje sa úroveň príjmových nerovností medzi úplnými dvojkarérovými rodinami a neúplnými rodinami s jedným živiteľom, resp. rodinami nezamestnaných živiteľov.

Toto podčiarkuje aj ďalší významný činiteľ akcelerujúci procesy vytvárania príjmových nerovností, a tým je zvyšujúci sa podiel homogamných manželstiev. Výber partnera stále viac súvisí s podobnou úrovňou vzdelania, ako aj s podobnými názormi či preferenciami. To je opäť prínosom najmä pre rodiny, ktorých výhoda napr. vyššieho vzdelania partnerov alebo lepšieho zamestnania je zdvojená, následkom čoho dokážu naakumulovať oveľa viac materiálnych zdrojov. Na druhej strane partneri s nízkym vzdelaním a rizikovou pozíciou na trhu práce nedokážu vlastnými silami vytvorené rozdiely prekonávať a nemajú šancu konkurovať zvýhodneným párom. Meniace sa vzorce vytvárania partnerstva a zvyšujúci sa podiel homogamných manželstiev sú preto naozaj dôležitými faktormi sociálnej polarizácie rodín v súčasnosti. (s. 60)

Ako autor ďalej rozvíja tému vytvárania nových nerovností a procesov polarizácie, nejde len o kumuláciu ekonomických výhod a nevýhod v rodinách, ale aj o kvalitu neekonomických zdrojov, resp. kultúrneho kapitálu rodín. Ako príklad uvádza kvalitu starostlivosti o deti, a to v zmysle času venovaného deťom a aktívny rozvoj schopností u detí. Empirické údaje podčiarkujú fakt, že rozhodovanie vo sfére rodičovstva a pri-

pravenosť detí na život taktiež významne podmieňuje charakter sociálnych nerovností a môže pôsobiť ako polarizačný faktor. Ukazuje sa, že vzdelaní rodičia investujú do starostlivosti o deti viac času a starajú sa o ich kvalitnú výchovu (rozvojové aktivity s deťmi, podpora kognitívnych schopností a pod.). Ak tu zároveň vezmeme do úvahy, že žijeme v dobe poznatkovej ekonomiky, v ktorej stále stúpa náročnosť na úroveň kvalifikácie a rastie návratnosť prostriedkov investovaných do ľudského kapitálu, rozvoj kognitívnych schopností v ranom detstve má naozaj kľúčový význam. Autor navyše upozorňuje na viaceré poznatky vývojovej psychológie, ktoré rozvoj osobnosti a správne naštartovanie kognitívnych schopností u detí v ranom detstve považujú za rozhodujúci činiteľ ich budúceho úspechu tak v škole, ako aj na trhu práce. Vo svetle psychologických, ako aj ďalších sociologických poznatkov (napr. Pierre Bourdieu), kladúcich dôraz na schopnosti získavané v rodine ešte v predškolskom veku, autor konštatuje, že životné príležitosti detí sú stále silno podmienené ich šťastím pri narodení. (s. 8) Rodinné prostredie a výchova detí v predškolskom veku môžu byť teda tak výhodou, ako aj slabinou životného úspechu v súčasnej spoločnosti. Po tejto úvahe teda poznatkovú ekonomiku autor označuje ako „pôrodnú babicu“ sociálnej polarizácie (s. 70) a je presvedčený, že ako prevenciu pred hrozbou zbytočného mrhania ľudským kapitálom je nutné aktivovať nové nástroje rodinnej politiky. Tie by mali umožniť rodinám investovať viac prostriedkov do detí a tiež umožniť spoločnosti vyrovnávať rozloženie investícií do detí z rôznych spoločenských vrstiev. Celkovo je teda podľa autora nevyhnutné efektívne eliminovať negatíva vyplývajúce z faktora sociálneho dedičstva a pre dobro budúcich generácií reformovať v tomto smere sociálny štát ako celok.

Je zřejmé, že aj z tohto dôvodu nesie druhá časť knihy názov *Welfare State Adaptation* (Adaptácia sociálneho štátu). Tri podkapitoly tejto časti zároveň jasne naznačujú, akým smerom by sa mala reforma sociálneho štátu uberať (*Adapting Family Policy to the Female Revolution* (Adaptovanie rodinnej politiky na revolúciu žien), *Investing in Children and Equalizing Life Chances* (Investovanie do detí a vyrovnávanie životných šancí) a *Ageing and Equity* (Starnutie a rovnosť). Na tomto mieste môžeme v krátkosti zosumarizovať autorom predložené základné faktory nových sociálnych rizík a nerovností ako: 1. rast príjmových nerovností, 2. polarizácia domácností podľa intenzity zapojenia do sveta práce (*work-rich and work-poor households*), 3. rast intenzity rizík pre tradične zraniteľné skupiny (napr. slobodné matky) a 4. nerovnomerné investovanie rodičov do detí. Za paradox doby autor považuje to, že rodová rovnosť zatiaľ spoločnosti prináša len viac sociálnych nerovností a vyššiu polarizáciu. Je to tak najmä preto, že najviac úžitku z rodovej rovnosti možno podľa empirických údajov identifikovať v domácnostiach vzdelanejších a dobre zarábajúcich žien. (s. 61) Ukazuje sa, že distribúcia príležitostí vyplývajúcich z premeny ženských rolí je nerovnomerná, pričom pozitíva sa kumulujú na privilegovanom hornom a negatíva na znevýhodnenom dolnom konci distribúcie domácností. Aj preto je autor presvedčený, že až keď sa podarí presadiť pozitíva rodovej rovnosti u žien na dolnom konci distribúcie, budeme môcť hovoriť o revolúcii ženských rolí bez prívlasku nedokončená.

Optimálna sociálna politika, ktorú autor navrhuje, je orientovaná najmä na otváranie možností pre ženy tak, aby mohli mať a kvalitne vychovávať svoje deti. Či už ide o ich počet alebo kvalitnú výchovu, pre spoločnosť je dôležité riešiť najmä prekážky

rodičovstva u žien a nízku pôrodnosť, ktoré súvisia so zosúladením ich pracovného a rodinného života. Výpadok príjmov matiek môže byť dnes pre rodinu podstatným faktorom rozhodovania sa o rodičovstve, pričom dôležitým prvkom je aj dostupnosť kvalitnej starostlivosti o deti. Aj preto je podľa autora nutné navrhnúť systém primeraného rozdelenia nákladov na výchovu detí a minimalizovať tzv. penalizáciu materstva (*the penalty of motherhood*). (s. 81) Je zrejme, že nízka pôrodnosť a odkladanie materstva sú dôsledkom vysokej úrovne penalizácie materstva, ktorú musia ženy zvažovať aj napriek prirodzenej túžbe po deťoch. Penalizácia sa pritom prejavuje negatívnymi následkami výpadku príjmov matiek, negatívami dočasného prerušenia pracovnej kariéry, aj novými nákladmi na rodinný rozpočet. Aj preto sú tu rozhodujúce nástroje na redukovanie takejto penalizácie, ako je napríklad podpora matiek počas materskej a rodičovskej dovolenky, sociálne dávky viazané na deti, širšie možnosti práce na čiastočný úväzok a prístup ku kvalitným službám starostlivosti o deti.

V oblasti investovania do detí je zas podľa autora dôležitým východiskom uvedomiť si nutnosť eliminovať nerovnosti v rozvoji ľudského kapitálu. Tu existujú prinajmenšom dva základné dôvody, prečo sa zamerať práve na zmierňovanie nerovností už na úrovni výchovy detí v predškolskom veku. Tým prvým je demografická situácia a tým druhým rozvoj poznatkovej ekonomiky. Nízka pôrodnosť znamená, že v budúcnosti sa podiel ekonomicky aktívnej populácie výrazne zmenší a naopak, vzrastie podiel dôchodcov. Je zrejme, že investovaním do potenciálu mladých ľudí zároveň spoločnosť investuje aj do ich budúcej vyššej efektívnosti pri akumulovaní zdrojov, potrebných pre zachovanie udržateľného systému sociálneho zabezpečenia. (s. 114) Ak je zároveň šanca na úspech v poznatkovej ekonomike daná prispôbením sa rýchlemu rastu úrovne schopností, je zrejme, že penalizácia nízkej kvalifikácie bude stále vyššia – či už ako vysoké riziko nezamestnanosti, nestabilita pracovných miest, nízka mzda a následne nízky dôchodok a vysoké riziko chudoby v starobe. Možno predpokladať, že ak nebudú kognitívne schopnosti primerane naštartované už u detí, túto nevýhodu už nedokáže väčšina prekonať počas celej pracovnej kariéry. Je teda zrejme, že investovanie do detí má očakávanú vysokú návratnosť tak na úrovni individuálnych životných šancí, ako aj na úrovni spoločnosti - v jej kvalite ľudského kapitálu. Výzvou pre sociálnu politiku štátu je teda podľa autora zabezpečenie primerane silného štartu pre všetky deti. (s. 115)

Stratégie investovania do detí by pritom mali byť sústredené najmä na ekonomický a kultúrny kapitál rodín. Redukcia faktora nízkych príjmov na životné šance detí je uskutočňovaná tradičnými nástrojmi prerozdelenia a sociálnymi transfermi pre rodiny. Kultúrne zdroje životných šancí detí a nástroje homogenizácie kognitívnych schopností zas súvisia s univerzálnou podporou dostupnosti vysokokvalitných služieb, a to už od raného veku. Pre úspešnú pripravenosť detí z nepriviligovaného rodinného prostredia a rizikových komunit sú zároveň primerané špeciálne intervencie v zmysle afirmatívnej akcie. (s. 132) Vidíme teda, že do pohľadu autora na populačné starnutie a udržateľnosť sociálneho štátu sa premieňa jeho silné presvedčenie o tom, že každá efektívna reforma sa začína od detí. To tiež zároveň úzko súvisí s presvedčením, že deti sú nielen naše individuálne, ale aj kolektívne dobro, ktoré máme povinnosť si chrániť a zveľaďovať.

Na záver môžeme povedať, že profesor Esping-Andersen ponúka čitateľom naozaj komplexný a empiricky podložený pohľad na vytváranie a fungovanie sociálnych

nerovností v dnešnom svete. Aj keď rodová perspektíva nie je ničím úplne novým, originalita autora spočíva v tom, že na konkrétnych príkladoch úspešne ilustruje kľúčové dôsledky tak ekonomických, ako aj kultúrnych prekážok rodovej rovnosti. Zároveň je veľkým prínosom, že sa ako prominentný analytik sociálneho štátu a sociálnej politiky systematicky venuje aj formulovaniu odporúčaní a vhodných nástrojov na odstraňovanie týchto prekážok. Súčasné výzvy vyplývajúce z nedokončenej revolúcie ženských rolí, ako aj premien rodinného života sú preňho zároveň aj výzvou nanovo definovať úlohy sociálneho štátu a aktívne adaptovať jeho odozvy na nové formy sociálnych nerovností. Okrem iného nám tak profesor Esping-Andersen vo svojom texte ponúka naozaj konkrétne, silné a prepracované argumenty podporujúce legitimitu sociálneho štátu a legitimitu jeho nástrojov. Ako také sú jeho argumenty nemalým prínosom do súčasnej odbornej diskusie tak o kľúčových otázkach vývoja sociálnych nerovností, ako aj o budúcnosti sociálneho štátu.

Katarína Strapcová